

Tone Peršak

Knjiga v 21. stoletju – knjiga za 21. stoletje

V Sloveniji in tudi drugod po svetu si že več desetletij vedno znova zastavljamo vprašanje, ali knjiga – mislim knjigo v ožjem pomenu besede, kot leposlovno knjigo, roman, zbirko pesmi ali kratkih zgodb, novel, črtic, dramo v knjižni obliki ali zbirko esejev – lahko obstane tudi v 21. stoletju, zdrži ter preživi v tekmi s t. i. novimi mediji? Vprašanje je za Slovence letos, ko je Ljubljana svetovna prestolnica knjige in se tako rekoč na vsakem koraku srečujemo s knjigo, s sporočili o njeni pomembnosti in z vabili, naj jo vzamemo v roke in se prepustimo njeni zapeljivosti, tem bolj izzivalno. Po drugi strani pa je pomembno in boleče, ker upošteva domnevo, da je knjiga eden osrednjih, celo najodličnejši simbol novoveške civilizacije in paradigmatski medij umetnosti in da je najbolj skladna z vsebino tega pojma; tudi zato, ker kot stvar nima nikakršne neposredne zveze s tem, kar običajno pojmuje pod knjigo (roman, pesniška zbirka, esej ...). Zato sta si, denimo, dve knjigi, čeprav je ena izbor srednjeveške poezije in druga sodobni roman, čeprav je ena dobra in druga povprečna, na zunaj lahko povsem podobni in moramo obe odpreti in začeti brati, da uvidimo razliko. Seveda je knjiga lahko tudi sama po sebi umetniški dosežek, vendar je to oblikovalski dosežek, ki ga dojemamo enako kot kateri koli dobro oblikovan in zanimiv izdelek, ki sam po sebi ni umetnina (stroj, kos pohištva ...). V tem pogledu se knjiga kot predmet razlikuje od slike, pri kateri njene stvarne ali predmetne plati (platno ali papir, nanese barve, celo okvir) ni mogoče ločiti od tega, kar dojemamo kot umetnino (tudi to, da gre za akvarel, olje ali gvaš, sliko vsaj deloma določa tudi po vsebinski plati).

Po drugi strani knjiga kot medij, s pomočjo katerega je umetnina posredovana od avtorja do bralca, določa komunikacijo, pravzaprav recepcijo literarne umetnine. Pri tem ne gre samo za to, da je mogoče vplivati na bralca z izbiro formata knjige, z likovno opremo, ki lahko opozarja na

sporočilo ali razpoloženje pripovedi, popisane na notranjih straneh, z obliko črk ipd. Ko se sprašujemo, ali bo knjiga preživela, se sprašujemo, ali bo ob vse bolj vsiljivem uveljavljanju novih medijev preživel način komunikacije in, še ožje, način recepcije, značilen za branje literarnih umetnin, ki je veliko bolj kot od vseh zunanjih ali dodanih vidnih lastnosti posamezne knjige odvisen od sposobnosti in želje bralca, da z močjo lastne domišljije “oživi” svet, ki ga je kot sporočilo oblikoval avtor in ga v obliki knjige posredoval bralcu. Skratka, ne gre samo za knjigo kot medij, s pomočjo katerega avtor-ji (tudi urednik, ilustrator, oblikovalec ...) posreduje-jo svoje “zgodbe” in sporočila bralcu, temveč za vprašanje, ali bi brez knjige obstal način komunikacije, način sprejemanja in doživljanja literarnih umetnin kot proces soustvarjanja literarne umetnine oziroma zgodbe, ki jo je ustvaril avtor in ki je nekaj povsem drugega od stvari (medija), s pomočjo katere je posredovana bralcu. Na prvi pogled potemtakem ne gre za vprašanje, ali bo preživela literatura (poezija) ali, kot nekateri mislijo, zgodba, češ da brez zgodbe v bistvu človek ne (more) obstaja(ti), temveč zgolj za vprašanje o enem od medijev za posredovanje zgodb. Nasprotno, vprašanje, ali lahko literatura obstane in ostane takšna, kakršna je, če izgine medij, ki jo bistveno določa s tem, da knjiga kot medij določa način “branja” (recepcije) zgodb, je eno ključnih vprašanj tega časa. Obstaja vrsta medijev in načinov posredovanja literarnih del od avtorja do “bralca”. Pri tem ne mislim le na gledališke uprizoritve dram in radijske izvedbe pravljič, kratkih zgodb in pesmi, pri čemer se bralec spremeni v gledalca ali poslušalca; mislim tudi na oblike posredovanja, ki jih omogočajo še novejši mediji (film, razne oblike televizijskih vizualizacij literarnih zgodb, objavljanje na spletnih straneh, v okviru mrež, kot je facebook, ipd.), a zdi se, da vsi ti mediji ne morejo nadomestiti knjige, kar zadeva njeno odločilno vlogo za dožemanje književnosti.

Vprašanje je posebej vznemirljivo zlasti za nas, Slovence, ki svoj obstoj in začetek zavedanja o tem, da smo jezikovna skupnost (etnijska), ki je nato prerasla v narod, povezujejo prav s pojavom knjige. Zato se zdi, da bi zaton knjige utegnil imeti usodne posledice tudi za obstanek jezikovne/narodne skupnosti, saj smo s knjigo uveljavili svoj najpomembnejši atribut, jezik, ki je svoj obstoj in svojo enakovrednost z drugimi jeziki izpričal prav s tem, da se je uveljavil kot enakovredni knjižni jezik, v katerem je mogoče oblikovati in posredovati tudi najbolj zapletene in tenkočutne verske in literarne vsebine in oblike (Trubar, Linhart, Prešeren).

Vendar ne gre samo za nas; ob misli, da utegne knjiga postopoma izgubiti svoje pomembno mesto in izginiti v spopadu z novimi mediji, obhajajo tesnobni občutki tudi pripadnike veliko večjih narodov in še

posebej večino ustvarjalcev na tem področju, kajti knjigo, kot rečeno, dojemamo kot simbol in zaščitni znak civilizacije; ne samo zahodne, temveč vseh, čeprav morda pri tem enačimo s knjigo tudi druge oblike zapisov literarnih del, kot so zvitki kož, glinaste ploščice, kamnite stele, popisani zidovi v grobnicah in templjih, spleti vrvic z vozli ipd. Vprašanje je bilo že velikokrat zastavljeno in še vedno je bilo nanj, četudi kdaj s tesnobo, odgovorjeno: “Knjiga bo preživela in bo živela, dokler bo človek človek, in prav zato tudi mora obstati.”

Čemu torej še enkrat to sitno vprašanje? Deloma zato, ker je treba to vprašanje in odgovore nanj še posebej preveriti v kontekstu globalizacije in s težnjami multinacionalnega kapitala kot gonilne sile globalizirane kulturne industrije skladnih zahtev po umetnosti in artefaktih za ves svet in za čim bolj številno občinstvo kjer koli v svetu. Te zahteve predpostavljajo, da je treba vso umetnost in tudi literaturo osvoboditi vseh omejitev; tudi omejitev jezikovne narave. Pri tem ne zadoščajo ali vsaj kmalu ne bodo več zadoščali že znani prijemi, kot je tako rekoč sprotno prevajanje del, za katera se pričakuje, da bodo prodajne uspešnice, in takojšnji prenos teh del v filmsko obliko, takoj ko izidejo (knjige o Harryju Potterju, knjige D. Browna ipd.), tako da se filmi in knjige, ki v tem primeru služijo le še kot dodatek k filmu, pojavijo na tržišču tako rekoč hkrati in v resnici, čeprav je seveda najprej pisatelj-ica napisal-a knjigo in šele potem režiser nemudoma posnel film, na tržišču vse večkrat najprej učinkuje film in šele nato sledi knjiga.

Iskanje novih in še učinkovitejših prijemov lahko steče in v bistvu že teče v dveh smereh. Multinacionalni kapital skuša prisiliti politiko na svetovni ravni, da zaradi racionalnosti in nižjih stroškov, seveda ne samo v zvezi s področjem kulturne industrije, poskusi po vsem svetu uveljaviti zahtevo za učenje enega “svetovnega” jezika kot drugega (kmalu najbrž prvega) jezika za vse prebivalce sveta, za katere ta jezik ni materni, od najzgodnejših otroških let dalje, kar bi pomenilo, da bi bilo sčasoma treba literarna dela, če bi že bila napisana v kakšnem drugem jeziku, prevajati samo še v ta skupni svetovni jezik (o tej možnosti in o praktičnosti te možnosti so, denimo, že resno govorili predstavniki enega od ameriških centrov PEN na svetovnem kongresu mednarodnega PEN v Dakaru pred nekaj leti). Po drugi strani pa lahko pričakujemo, da bo prej ali slej izumljen način “prevoda” zapisa leposlovnega dela, ki bo nastajal tako rekoč hkrati s pisanjem, v vidno-slušno obliko, dostopno na spletu sočasno z izidom knjige, ob vsaj podobni kakovosti zapisa, kot so ga že dosegle računalniške igre ali film, ki uporablja računalniško tehnologijo (*Avatar*), pri čemer bo pomembna okoliščina zlasti to, da je komunikacija oziroma recepcija vidno-slušnih

del lažja kot branje klasičnega zapisa literarne umetnine ne glede na jezik. Seveda bi takšne tehnološke rešitve ustrezale vsebinsko, estetsko in sporočilno manj zahtevnim literarnim izdelkom, a v to smer globalizirana literatura, ki nastaja po nareku multinacionalnega kapitala (in globalno organiziranega založništva) že tako ali tako gre. Takšno literaturo globalizirani trg zahteva.

Nenadomestljivost knjige?

A ne glede na vratolomni razvoj novih medijev v zadnjih desetletjih in ne glede na to, kako novi mediji že vplivajo na vsebine in oblikovne ter estetske značilnosti literature (na primer film in televizija na prozo in dramatiko), večina ljubiteljev knjige na vprašanje, ali bodo novi mediji izrinili knjigo, in tudi večina avtorjev, ki jih pišejo, še odgovarja: "Ne!" Knjiga se zdi nenadomestljiva in videti je, da je noben še tako domiselni tehnološki dosežek, ki je že na voljo ali se šele razvija, ne more izriniti. Svoje prepričanje pripadniki knjige, gotovi, da bo knjiga spremljala človeka tudi v prihodnje, utemeljujejo z njeno prikladnostjo človeški naravi. Tako piše tudi Aleš Debeljak v svojem "pomisleku" *Jezik moderne civilizacije* v Sobotni prilogi (Delo, 3. aprila 2010), ko ob ugotovitvi, da je slišati predpostavke o zatonu knjige, pravi: "Ampak ne morem in nočem si pomagati: rad imam vonj in težo, teksturo in obliko knjige, ljubim mistiko potiskanega papirja! Gutenbergov bastard sem, knjige in književnost mi strežejo v samotnih urah, ko vedno znova z naslodo in brez sramu spoznavam, da živim v svetu, ki me ne zanima, zavezan izgubljeni stvari, ki predstavlja moj dom." In v nadaljevanju navaja še besede "jugoslovanskega" ("jugoslovanskega" po opredelitvi) pisatelja Danila Kiša, "da je književnost, da je poezija neka obramba pred barbarstvom in, čeprav morda poezija ne 'oplemeniti čustev', vseeno nečemu služi: daje smisel ničevosti bivanja". In v naslednjem odstavku: "Pri druženju s knjigami in vstopanju v izsanjane svetove ne gre za 'komunikacijo' kot nekakšno pretakanje tehnično-formalnih informacij, prej gre za to, kar jedrnatopovzema starožitni, spoznavno pa prenikavi izraz 'občevanje' – gre za erotično vznemirjenost in graditev občestva ali skupnosti hkrati. V tem se skriva osnovna etika knjig: bralcu omogoči, da svoje dvome postavi v oklepaj in se strastno preda zgodbi, likom in razpoloženju, v katerem 'jaz' postanem 'ti'."

Knjiga je tu predstavljena kot zatočišče in kot razlog, da se zatečeš vanj, kot privlačna in tega vredna vaba, ki bralcu omogoči umik iz (stvarnega) sveta, ki ga ne zanima, v svet, ki ga "zares" živi, čeprav ni stvaren. Je to

beg pred stvarnostjo? Ne. Ni tako preprosto. Ta umik iz sveta, ki ga ne zanima, bralcu omogoči, da se vzpne na raven, na kateri mu knjiga, ker je, kar je, omogoči “občevanje” in vznemirljivo vključevanje v občestvo ali skupnost, česar na tako kakovostni ravni resnično življenje ne omogoča ali celo ne dopušča. Gre za prestop v zgodbo in svet zgodbe, za dialog z liki in avtorjem o sporočilih zgodbe in tudi za sočutje (seveda ne za sočutje v običajnem pomenu besede kot sočutje z nekom, ki se mu dogaja kaj hudega, temveč za sočut(en)je katerega koli čustva likov iz zgodbe ali razpoloženja avtorja). Lahko bi rekli, da ta prestop omogoča bralcu avtentično in prosto (neovirano, neobremenjeno, svobodno) doživljanje sveta in vzpostavljanje stikov znotraj skupnosti, ki je ne določa in si je ne podreja noben stvarni interes.

Aktivisti sodobnega sveta, v katerem prevladuje stvarni interes in v katerem pojem ustvarjanje vse bolj pomeni samo kopičenje materialnih dobrin oziroma dobička od vloženega kapitala, življenje pa tekmo ali celo spopad vseh z vsemi za uresničenje posameznih materialnih interesov (M. Friedman in somišljeniki), bodo ugovarjali, da gre pri tem za nekakšen obup in lažno samozavest “duhovnega aristokrata”, ki se umika z vlaka razbrzdanega napredka v toplo zatočišče ob kaminu in prepušča svet, naj drvi, kamor hoče, ker pač ni zdržal v tekmi in se je odločil za odstop, ki ga skuša sam pred seboj opravičiti. Tudi omembo Danila Kiša, ki je zaznal, da projekt Jugoslavija vedno bolj kaže znake opešnosti, bi lahko razumeli kot dodatni argument za to presojo.

Odgovor na tako pozitivno stališče do knjige bi najbrž bilo vprašanje: “Kako dolgo bo še mogoče in smiselno tako gledati na knjigo in branje?” Na to vprašanje se največkrat čutimo dolžni odgovoriti tradicionalni bralci, povečini vzgojeni še v časih pred razmahom novih medijev, ko je še prevladovalo drugačno, precej bolj kompleksno razumevanje literature (ne le pri strokovnjakih, temveč tudi pri bralcih).

Toda zadnjih petindvajset let zavzema prostor generacija, ki že vse od otroštva uporablja računalnike in mobitele in številne druge tovrstne “igračice”, ki vse vplivajo celo na fizični razvoj njenih pripadnikov, na primer na obliko in gibljivost prstov na rokah in še bolj na njihov duhovni razvoj, njihove zmožnosti predstavljanja in dožemanja stvari in dogodkov, predvsem pa na podobo sveta, ki jo povečini veliko bolj kot vsi drugi dejavniki oblikujejo ravno novi mediji, film, televizija in še posebej internet, ki vsakomur omogoča vzpostavitev lastne mreže povezav in daje vtis tako rekoč enake dostopnosti katerega koli dela sveta in kogar koli kjer koli na svetu itd. To vse vpliva tudi na njihov pogled na literaturo in gotovo tudi na druge umetnosti. Spreminja se oziroma ne le spreminja

se njihov pogled na preteklost, sedanjost, prihodnost in – kar je zelo pomembno – tudi njihov pogled nase je drugačen, kot so pogledi generacij, rojenih in oblikovanih pred digitalno dobo.

Lahko bi rekli, da pripadnikov te generacije ne muči vprašanje nepreglednosti in skrivnostnosti sveta v takšnem pomenu besede, kot smo se s tem srečevali pripadniki generacij, rojenih pred petdesetimi in več leti. Oni ne potrebujejo več zgodb, ki skušajo vedno znova zajeti in spoznati celoto sveta, preteklost in prihodnost oziroma resnico in s svojimi sporočili posredovati razkrito resnico o svetu, kar je tem zgodbam, literarnim, filozofskim ali znanstvenim, dajalo gloriolo večnosti (trajnosti, klasičnosti) in so tudi zato morale biti zapisane – enkrat za vselej – v obliki knjige (trajnost).

Zdi se, da dokončno prihaja čas, ko človek tudi sam sebi ne bo več nobena skrivnost. Človeški genom je v celoti na vpogled in kakšnih posebnih skrivnosti ni več; razpravljamo le še o tem, kolikšen delež imajo pri oblikovanju osebnosti tudi vplivi okolja. Literatura se je vedno najbolj ukvarjala z vprašanjem skrivnosti (bistva) človeka in sveta v celoti in tekmovala s filozofijo in znanostjo ter z religijo za prvenstvo v odkrivanju resnice. Zdaj se tudi preteklost ne zdi več pomembna kot kolektivna izkušnja, ki jo je treba raziskati, premisliti, ovrednotiti in nazadnje zapisati (spet kot zgodbo) ter se iz zapisanega učiti za prihodnost. Ob vsej tehnologiji, ki jo imajo nove generacije na voljo, je preteklost nedorasla in nezanimiva, prihodnost pa nekaj, česar tako ali tako ne bo, vsaj ne v takšnem pomenu besede, kot smo na prihodnost gledali še pred kratkim. Kajti tudi na prihodnost je, se zdi, vedno bolj mogoče vplivati in jo načrtovati. Zato prihajajoči ljudje, kot generacija, želijo podaljšati sedanjost v nedogled, čim dlje zadržati obstoječe stanje in vse stavijo samo na to, kar se dogaja, in zelo malo na to, kar se je ali kar se bo zgodilo. S tem povezani so tudi najbolj priljubljeni načini sprejemanja sveta oziroma komunikacije z okoljem. Značilno za večino pripadnikov te generacije je, da rajši poslušajo kot berejo ter da rajši in veliko lažje gledajo gibljive podobe (recimo posnetke dogodkov), kot berejo opise. Današnji mladi, vsaj večina, pravljic niso (več) predvsem brali, temveč so jih več poslušali in največ gledali (kdo utegne ugovarjati, češ da še nikoli ni izhajalo toliko literature za otroke kot danes, vendar velja poudariti, da tudi v knjigah za otroke vse bolj ključno vlogo igra podoba, ilustracija). V to jih usmerjajo izobraževalni postopki v šolah, testi namesto oblikovanja ustnih odgovorov na vprašanja in tudi podajanje snovi ter pozneje učenje v obliki miselnih vzorcev (vizualizacija) in posameznih dejstev namesto, recimo, zgodovine ali literarne zgodovine kot zgodbe ali procesa od začetkov v davni preteklosti

do današnjih dni. Vse to vpliva na način dojetanja sveta in na sposobnost dojetanja ali preprosto povedano branja književnih del.

Ko danes pripadnik starejše ali tudi srednje generacije hoče kaj več vedeti o tem, kaj je in kakšen je, recimo, kvazar, stopi do police, vzame v roke enciklopedijo in prebere opis tega vesoljskega pojava. Če kvazar zanima pripadnika mlajše generacije, poišče informacijo s pomočjo interneta, pri čemer se najprej odloči za ogled objavljenih posnetkov oziroma predstavitvenih upodobitev kvazarja. To mu pomaga, da se do osnovnega vedenja o kvazarjih dokoplje z veliko manj napora domišljije, kot ga vloži bralec gesla v enciklopediji, če hoče svoje vedenje deloma vizualizirati (v domišljiji).

In četudi bi želel kdo ugovarjati, ob teh epohalnih premikih v sferi spozna(va)nja sveta in človeka novi mediji, od filma do najnovejših mobilnikov, nesporno že vplivajo na razumevanje književnosti, ki jo danes strokovnjaki in sami pisci, razlagajo kot predvsem pripovedovanje zgodb. Še nedavno je bilo razumevanje literature veliko bolj kompleksno; upoštevane so bile številne enakovredne komponente literarne umetnine. Zdaj prevladuje mnenje, da je dober roman dobro povedana zgodba in da je vse drugo podrejeno. Pred tridesetimi, štiridesetimi leti bi bilo trditi kaj takega bogokletno, zlasti v seminarju Oddelka za primerjalno književnost na Filozofski fakulteti. Dejstvo, da zdaj izpostavljamo zgodbo in da se nam zdijo ostale komponente literarne umetnine manj pomembne, opozarja, da se položaj literature spreminja. Dante, Hölderlin, Cervantes, Balzac, Prešeren, Cankar so veliko bolj kompleksno razumeli in razlagali lastno delo kot sodobni avtorji. Če kdo danes govori o iskanju zadnje in končne resnice, o velikem tekstu tega ali onega naroda, nam postane kar nerodno; celo o pomenu literature za ohranjanje, razvoj in bogatenje jezika ter zato tudi za ohranjanje skupnosti, ki ta jezik govori, govorimo vse manj, saj tudi jezikoslovci, zlasti nekoliko bolj liberalni, pripisujejo večji pomen vplivu vsakdanjega govora na jezik in novostim v prilagajanju govora spremembam v stvarnosti. Skratka, vse se spreminja na vseh ravneh: na ravni razumevanja literature, na ravni jezika, na ravni branja oziroma recepcije literarnih del in na ravni potreb bralcev – in vse te spremembe vplivajo na položaj knjige.

A kljub vsemu ostaja odprto vprašanje potrebe in želje po branju in užitku ob branju, kot to opisuje Aleš Debeljak in kot to čutijo še vedno številni bralci oziroma po načinu recepcije literarne umetnine, ki ga omogoča knjiga in ne tudi drugi mediji. Pri tem ne gre le za odnos do literature in "svetov" literarnih del, temveč zlasti za razmerje do stvarnega sveta. Literarno delo vedno pomeni tudi zelo kompleksen pogled in odziv

na (“stvarni”) svet. Zato branje doživljamo kot uvid in odkrivanje doslej morda slutenih, a še ne ugledanih plati/razsežnosti stvarnosti. Proces ustreza intuitivnemu vpogledu in ne racionalnemu spoznanju in prav s to naravo dognanja je povezan užitek ob branju; užitek v občutju, kot da gre za lastno dognanje, ki je plod zmožnosti lastne intuicije. Potreba po branju torej ni potreba po umiku, kot je mogoče sklepati na prvi pogled, temveč potreba po odmiku, zato da bralec bolje vidi oziroma si omogoči temeljitejši, kompleksnejši (intuitivni) vpogled.

Prodajne strategije

Toda tudi na zadovoljevanje te potrebe in želje hočeš nočeš vse bolj vplivajo in jo izigravajo novi mediji; zlasti z njimi povezane marketinške metode (pritisk kapitala). Kaj to pomeni? Danes tudi povprečni bralec o knjigi praviloma “vse” ve, še preden jo dobi v roke, in to po zaslugi/krivdi medijev. Založnik narekuje temo, ki postane “trend”, in potem zahteva, naj avtor piše skladno s trendom itd. Knjige “pomembnih” avtorjev mediji spremljajo že med nastajanjem; poročajo o vsebini in sporočilu, o avtorjevih in založnikovih pričakovanjih itn. Tako marketing pripravlja tržišče na knjigo (obljublja kakovost, obvešča o morebitnih zapletih med pisanjem, o avtorjevih krizah ipd.). Bralcu je tako vsaj deloma vzeta možnost odkrivanja neznanega, ker ga marketing vodi, usmerja, vpliva na njegovo dožemanje (sveta) literarnega dela in doživljanje knjige. Skratka, bralec ni več v enakem položaju kot nekoč, ko je vzel knjigo v roke in se podal v neznano. Po drugi strani avtor, ki deluje na tradicionalni način; doma v osami piše svojo “mojstrovino”, jo odnese k založniku, ki je “oni drugi”, in založnik delo izda; knjiga pride med bralce, neznana kot devica, ki se nenapovedano pojavi na promenadi. Seveda ima takšna knjiga praviloma manj uspeha. Bistvo potrošniške družbe je, da o izdelku vnaprej vse vemo in izdelek mora potrditi to, kar že vemo. Te zahteve vse bolj vladajo tudi knjižnemu trgu. To pomeni, da se literatura na tržišču (med bralci) uveljavlja drugače in da branje poteka drugače kot nekoč. Zato nenapovedanim knjigam, na katere trg ni pripravljen, teže uspe in gredo večinoma neopazno tudi mimo kritike ter v pozabo, prav tako bralci, razen izjem, ne vedo, kako jih brati.

Seveda bralci, ki berejo tako, kot to opisuje Aleš Debeljak, in niso vodeni in usmerjeni, še obstajajo, le vedno manj jih je. Knjiga potemtakem ostaja in bo obstala kot pomemben medij, dokler bodo obstajali bralci, ki knjigo potrebujejo oziroma berejo na opisani način. A tako bo verjetno, vse dokler bo teh bralcev dovolj, da se bo založnikom in tudi avtorjem še

zdelo vredno pisati in tiskati knjige. Pri tem je treba upoštevati izkušnjo, da se je tudi tedaj, ko se je pojavila knjiga, veliko spremenilo v dojemanju sveta, resnice, jezika, položaja človeka v svetu, kar je v zelo kratkem času odločilno vplivalo na razvoj človeštva, civilizacije in kulture. Ustno posredovanje slovstva oziroma ustno slovstvo je izgubilo pomen; spremenile so se številne navade in odnosi v družbi/jezikovni skupnosti, pri čemer le domnevamo, kako pomembno vlogo za jezikovne skupnosti je imelo ustno posredovanje "literarnih" (mitoloških) vsebin in sporočil kot način komunikacije in kot družbotvorni dejavnik. Tudi novi mediji spreminjajo človeka in ga bodo spremenili v času dveh, treh generacij. Mobilni telefon se je pojavil pred dvajsetimi leti in doslej pridobil številne dodatne funkcije; zlasti pri mlajših ljudeh njegov vpliv že povzroča spremembe v rabi jezika, v odnosih z drugimi ljudmi, k čemur stremijo tudi ponudniki elektronskih naprav za branje, spletni knjigarji, ki bodo storili vse, kar bo mogoče, da bodo premagali konkurenco, tiskano knjigo! Gre le še za vprašanje, kako in koliko medij vpliva na vsebino in udeležence v procesu komunikacije; ob prehodu od ustnega slovstva k tiskani literaturi so bile spremembe zelo daljnosežne.

Prvi razmisleki o tem, da novi mediji ogrožajo obstoj knjige, so se pojavili že ob pojavu filma in zlasti televizije, ki se je naselila v domove in zasedla čas (zlasti večere), ki ga je prej veliko ljudi namenjalo branju. O tem zgovorno priča upad naklad zbirk, ki sta jih pri nas izdajali na primer Mohorjeva ali Prešernova družba, v desetletjih po razmahu televizije. Še bolj so tovrstni razmisleki postali tehtni petindvajset, trideset let pozneje, po uveljavitvi osebnih računalnikov in interneta ter ob nadaljnjem razvoju informacijskih tehnologij in, ne nazadnje, ob pojavu elektronskih bralnikov. Ključni premik je pričakovati, ko bodo razvite tehnologije za vizualizacijo literarnih vsebin. Če bi šlo le za selitev literature iz starega v nov, tehnološko "sodobnejši" medij, temu ne bi bilo namenjene tolikšne pozornosti in celo skrbi; a gre, kot rečeno, za to, da novi mediji narekujejo premike vsebinske, oblikovne in estetske narave. Novi mediji, orodje v službi kapitala, potiskajo literaturo v sfero množične kulture, ker kapital želi, da bo nova literatura dostopna in privlačna čim širšemu krogu odjemalcev in prilagojena zahtevam potrošniškega sveta.

Zastavlja se že izpostavljeno vprašanje, ali je za razvoj človeštva, prava zaprav za dosedanji in nadaljnji razvoj civilizacije in kulture, pomembnejša knjiga ali slika ali morda celo glasba glede na to, kdaj in kako so se te umetnosti pojavile v razvoju človeštva in kako dolgo bodo še pomembne za človeka. Prvi kipci "Vener", slike v Altamiri, Lascauxu, Madeleinu in še kje so veliko starejši od knjige in pisave ter tudi od prvih, vsaj za silo

oblikovanih ustno posredovanih zgodb. Prva glasbila, tudi piščalka iz jame Divje babe, naj bi bila še starejša. Marsikdo pa misli, da se z novimi možnostmi vizualizacije človek vrača k sebi ustreznejši “kulturi podobe” in opušča “kulturo črke” ali celo besede.

Tega vprašanja se, vsaj posredno, dotika tudi Jeleazar Mojsejevič Meletinski, kulturni in literarni zgodovinar, etnolog, folklorist, v razpravi *Praviri besedne umetnosti*, vključeni v izbor člankov in razprav *Bogovi, junaki, ljudje*, ki je leta 2001 izšel pri založbi *cf (Ljubljana). Meletinski poudarja pomembno vlogo umetniških dejavnosti za razvoj človeštva in predvsem, kot se zdi, njihov pomen za oblikovanje in ohranjanje družbene skupnosti na kateri koli stopnji razvoja. Pri tem poudarja, da se besedna umetnost lahko pojavi tedaj, ko je jezik že dovolj razvit in izoblikovan, kar zadeva “njegovo komunikativno vlogo” in “obstoj dovolj zapletenih slovnično-skladenjskih oblik”, da omogoča nastajanje besedne umetnosti. Takšno razvojno stopnjo jezik doseže, ko človek zmore dovolj visoko raven abstraktnega mišljenja in dovolj visoko raven oblikovanja abstraktnih predstav oziroma domišljije (E. Fink, *Grundphänomene des Menschlichen Daseins*, Verlag Karl Abner GmbH, Freiburg/München, 1979) in ko je skupnost, ki ga govori, že dovolj čvrsto oblikovana, da se zaveda sama sebe kot skupnosti, ter ve, da se po svojem jeziku razlikuje od drugih skupnosti in ima že izdelan nekakšen “program” samo tej skupnosti znanih prisposodob, fraz, figur ipd. Takšna skupnost razvije in goji besedno umetnost zato, da razvija in ohranja lastno izročilo kot temelj svojega obstoja in v izročilu utemeljeno samozavest (zavest o sebi in samo/zavest o lastni posebnosti in posebni vrednosti). To je seveda mogoče razumeti podobno kot Hegel in verjeti, da so načini izražanja, ki jih omogočata kip in slika, nekakšna nižja stopnja na poti do besedne umetnosti, ki je vrh in zadnja možna stopnja razvoja na tem področju; mogoči pa so tudi pogledi, ki dajejo prednost “bolj prvobitnima” likovni in glasbeni umetnosti glede na to, da naj bi bilo sprejemanje informacij skozi kanal vida ali sluha veliko bolj prikladno človeški naravi (možganom). Mogoče bi bilo tudi ugibati, ali ni vizualno in slušno komuniciranje pomembnejše za človeka kot posameznika, četudi ima zelo pomembno vlogo na področju magije, verskih obredov ipd., po/govor in besedna umetnost pa za vzpostavljanje in krepitev skupnosti itd.

Dodati kaže, da bi bilo pretirano razlikovanje med posameznimi vrstami umetnosti (ali “praumetnosti”) v tem pogledu samovoljno in neutemeljeno. Na to opozarjajo predpostavke o tem, kako so se posamezne vrste umetnosti začele pojavljati. Meletinski, ki se sklicuje na Karla Büchnerja in Aleksandra N. Veselovskega, piše, da se je besedna umetnost razvila iz

skupinskega plesa, spremljanega s petjem, ki v začetku ni imelo funkcije posredovanja samostojnih sporočil, temveč funkcijo glasbene spremljave (besede, če je sploh šlo za besede, so se ponavljale ipd.). “Vloga besede je bila sprva ničevna,” povzema Meletinski mnenje Veselovskega, “v celoti podrejena ritmičnemu in mimičnemu počelu.” Postopoma pa se je besedilo začelo samostojno razvijati in ohranjati. Ker so plesi in besedila spremljali razna dela in opravke zborov, so na njih vse bolj vplivali ritmi teh del (delovne pesmi) in prav pod vplivom delovnih ritmov naj bi se po mnenju K. Büchnerja začeli razvijati “glavni pesniški rodovi – ep, lirika, drama”. Ta domneva je pomembna z več vidikov in mogoče je sklepati, da je že enotna praumetnost, ki je združevala vidike glasbe in petja ter obrednosti imela velik pomen za oblikovanje skupnosti ne glede na nepomembno vlogo besede kot možne nosilke sporočila.

Besedna umetnost, prvotno najbrž predvsem mitska zgodba, se je nenehno spreminjala. Različice mitov so nastajale zaradi razvoja (spreminjanja ustroja) družbe in zaradi ustvarjalnosti posrednikov, ki so prenašali ustno izročilo skozi čas in v širši prostor, in tudi zaradi razvoja besedne umetnosti od faze enotne “praumetnosti” do vse bolj izdelanih in kanoniziranih literarnih vrst, žanrov in oblik. Pojav zapisa je po eni strani omogočil bolj dosledno kodifikacijo na tem področju, tisk pa razširjanje knjige med množice in naglo rast pismenosti ter z vsem tem tudi vzpon skupnosti na višjo raven v razvoju jezika in hkrati na višjo raven zavedanja pomena jezika in kulture za skupnost, čeprav velja poudariti, da se je v nekaterih okoljih (na primer v Italiji) proces začel že prej (ob koncu 13. in v 14. stoletju).

Konec obdobja knjige?

Knjiga, od zapisa epa o Gilgamešu do vrhunskih del avtorjev novega veka, se zdi nepogrešljiva, ključna za obstoj in razvoj civilizacije v najširšem pomenu besede, ki predpostavlja soobstoj različnih kultur in civilizacij v ožjem pomenu besede kot nekakšno normalno stanje. Vprašati pa se moramo, ali ni tako zato, ker še vedno živimo, tudi če je že v zatonu, znotraj horizonta Gutenbergove civilizacije? Z drugimi besedami: ali je mogoče domnevati, da je obdobje knjige kljub vsemu samo eno izmed obdobjev v razvoju civilizacije, ki postaja vedno manj raznolika (globalizacija), vse bolj planetarna, in da je razvoj civilizacije pred tem temeljil na drugih oblikah komunikacije in bo, po obdobju knjige in nacionalnih držav ter kultur, spet temeljil na drugih, novih oblikah in sredstvih komunikacije?

V zvezi s tem vprašanjem je načelno mogoče ločiti vprašanje o preživetju knjige od vprašanja o preživetju literature, kajti možno je, da knjig kot posrednikov literature ne bo več ali da knjiga vsaj ne bo več imela ključne vloge kot medij za posredovanje literarnih del od avtorja do “bralca”, ne da bi to bistveno prizadelo ali celo ogrozilo obstoj literature. Ali tudi? Gre za vprašanje, ali je za obstoj in ohranjanje pomena literature za razvoj civilizacije odločilno posredovanje literature v obliki knjige. Danes v bistvu enačimo knjigo in literaturo in si težko predstavljamo drugo brez drugega. Ne glede na to, da se v knjižni obliki pojavlja še veliko drugih vsebin, in ne glede na to, da literarna dela lahko tudi poslušamo (radio, različne oblike zvočnih zapisov), omemba knjige še vedno najprej vzbudi asociacije na literaturo in omemba literature asociacije na knjigo. Tudi terminologija priča o tem. Govorimo o književnosti, literaturi (*litera* – črka), medtem ko so pojmi, kot sta leposlovje in slovstvo, vse bolj tuji večini ljudi. Vendar je slovstvo povsod najprej živelo kot ustno posredovano, pravzaprav vse do izuma tiska, čeprav so že obstajali zapisi, a je šlo pri tem zlasti za stvarni interes, da se z zapisom delo ohrani in ne da se posreduje do bralca. To omogoči šele izum tiska. Tudi zapis epa na glinene ploščice nima istega namena kot natis sodobnega romana. Lahko pa domnevamo, da so zapisovalci epa o Gilgamešu po eni strani želeli zagotoviti, da se ohrani in nadalje reproducira po njihovem mnenju dokončna in prava različica besedila, in po drugi strani omogočiti ljudem, ki so želeli mit pripovedovati ali peti, da se lahko učijo in naučijo besedilo, ki je pravo in za vselej kanonizirano. Vsekakor je že tak zapis pomenil poseg v življenje epa in tudi v razvoj mita, ki ga ep upesnjuje. Lahko si predstavljamo, da sta se pred tem ep in mit prosto razvijala in nenehno dopolnjevala, zapis pa je pomenil prelomnico, ki odraža nov pogled na razvoj družbe, v kateri je ep nastal in se razvijal v vedno nove različice. Odločitev za zapis epa z mitsko vsebino je pomenila tudi neke vrste uzakonitev dosežene stopnje razvoja družbe, a to še vedno ni bila knjiga.

S pojavom tiska in knjige se je spremenil značaj in pomen literature. Iznajdba tiska in knjige je skoraj sovpadala z zavestno preusmeritvijo avtorjev v pisanje v ljudskih (“nacionalnih”) jezikih in hkrati z uveljavitvijo v srednjem veku nepomembne institucije avtorstva in avtorjev (v Italiji že v 13. in 14. stoletju). Pred tem je bila zelo pomembna vloga pripovedovalca, ki je pripovedoval zgodbo, ali pevca, ki jo je pel, kajti v teh primerih je vedno šlo za interpretacijo in hočeš nočeš tudi za bolj ali manj daljnosežno dopolnjevanje in spreminjanje zgodbe oziroma pesmi ter celo za prilagajanje občinstvu (podobno kot v gledališču). Pripovedovalec ali pevec zgodbe ali pesmi z mitsko vsebino je seveda užival poseben ugled

kot človek s posebnimi zmožnostmi (videc, vedež, prerok z razsežnostmi, ki običajnim ljudem niso dostopne), vendar je bilo v ospredju to, da je “medij” (ne avtor), skozi katerega so posredovana sporočila in vsebine, pomemben za skupnost.

Avtorstvo začne postajati pomembno v poznem srednjem veku, ko so se zgodili še drugi premiki. Spremenile so se vsebine del s področja besedne umetnosti. Lahko bi rekli, da je besedna umetnost sestopila v sfero družabnosti. Še vedno je imela pomembno vlogo v razvoju jezika in še vedno je pomenila eno od veziv znotraj skupnosti, a pri tem ni več šlo izključno ali vsaj ne predvsem za izpostavljanje mitskih temeljev skupnosti, temveč so – ob ohranjanju spomina na te osnove kot nekakšen “genski” zapis v strukturni osnovi posamezne literarne vrste, ki se ohranja tako v tragediji kot, denimo, v romanu – vanjo vdrle tudi vsebine iz sfer zasebnosti, družabnosti ... Po drugi strani pa so se avtorji povzpeli na položaj duhovne elite in skupaj z drugimi izobraženci začeli tekmovati s fevdalno gosposko, ki je dotlej vladala na osnovi nasledstva (krvi), gospodarske moči (zemlje, denarja) in vojaške sile (meča), in s Cerkvijo za vodilno vlogo v družbi. Knjigo je potemtakem ob prehodu iz srednjega v novi vek razumeti kot “novi medij”, ki je večinoma predstavljal instrument za vpliv na družbo oziroma “orožje” v boju za (duhovno) “oblast” ali vladavino duha.

Knjiga kot natis besedne umetnine, katere avtor je odsoten in ga povečini ne poznamo in morda niti ni več živ, prinese v to komunikacijo nove razsežnosti. Neposrednega stika z ustvarjalcem (ali vsaj poustvarjalcem) ni več in s tega vidika je po eni strani poudarjena potreba po so/ustvarjalnosti bralca (sposobnost domišljije, predstavljanja, vizualizacije), ki bralca približuje prej zanj morda nedoumljivemu ustvarjalcu. Knjiga računa na njegove objektivne veščine. Ne gre le za to, da zahteva bralca, ki je pismen; zahteva tudi delno drugačno delovanje možganov in ozaveščenje znanja, ki je prej obstajalo na ravni nezavednega izročila (jezikovna pravila, zmožnost zavestnega, miselnega sooblikovanja sporočil in sposobnost analize/dekodiranja sporočil, ki se zelo razlikuje od zmožnosti sprejemanja ustno posredovanih sporočil, ki jih spremljata, dopolnjujeta in pojasnjujeta govorica telesa in “govorica” pripovedovalčevega glasu). Knjiga je docela nevtralna. Literarno delo, ki je natisnjeno, deluje dokončno, nespremenljivo, za vse čase kanonizirano, kar omogoča, da se s tiskanim zapisom, ki ostane takšen, kakršen je, za vedno, uveljavi avtor kot absolutna avtoriteta, podobna odsotnemu bogu (J. Derrida), ki je poslal besedo med in nad ljudi in ta beseda je nedotakljiva, nespremenljiva in za vedno veljavna. Vse to je mogoče, ker je izvirnik umetnine s knjigo

dokončno fiksiran in ker so vsi izvodi knjige enakovredni zapisi izvirnika, tako da se ne postavlja več vprašanje originala ali verodostojnosti interpretacije. Bralec ob branju sam, bolj ali manj uspešno, prispeva vse tisto, kar je ob ustnem posredovanju in soustvarjanju umetnine prispeval pripovedovalec ali pevec. Knjiga spodbuja bralčevo soustvarjalnost. Beseda, natisnjena v knjigi, tako v primerjavi z minljivo in vsaj v delu vsebine neponovljivo govorno besedo pridobi posebni, privilegirani, celo nedotakljivi položaj in hkrati posebno zmožnost oživljanja in spodbujanja bralčeve soustvarjalnosti.

Kompleksnost vprašanja o razliki med knjigo in drugimi mediji, s katerimi je mogoče posredovati literarna dela do bralca, in enačenje knjige z literaturo opozarjata tudi na to, da literature in literarnega dela, tudi v primeru proze, ni mogoče predstavljati kot zgolj zgodbo; po drugi strani je najbolj drobna lirski pesem, recimo en haiku kot, največkrat, zapis vtisa ob stiku z naravo, vedno tudi zgodba. Seveda zgodbe posredujejo tudi drugi mediji, a zato še ne mislimo, da je film samo "filmana" literatura, četudi scenarije pišejo tudi pisatelji. Ključno za film kot zapis zgodbe je vse drugo, o čemer govorijo teoretiki in ustvarjalci filma (gibljava slika, montaža, izrez, zorni kot ...). O podobnih vprašanjih še teče spor, to vemo, tudi v zvezi z dramatikom. Gre za starodavno vprašanje, ki ga je razrešil že Aristotel, a še ostaja odprto, ali je drama samostojna literarna umetnina, enakovredna romanu, pesniški zbirki ali epu in je uprizoritev drame nekakšno skupinsko in za bralce/gledalce toliko bolj udobno branje besedila s pomočjo igralcev ali samo predloga (scenarij, pretekst), namenjena govorni interpretaciji, in je skladno s tem tudi bolj ali manj dosledno samo zapis dialoga (brez opisov), čeprav ima (lahko) tudi določene elemente, značilne za (druge) literarne vrste ... (A. Inkret idr.). A prav razumevanje, da je literarno delo predvsem ali celo samo zgodba in da so vse druge značilnosti samo poljubni pridatki, omogoča, da literatura ne bi z kdo ve kolikšno bolečino pogrešala knjige kot medija in oblike pojavljanja in posredovanja do "potrošnika". Čeprav zveni preveč preprosto, ni mogoče odmisli možnosti, da je odmikanje od bolj kompleksnih razlag literature in stališča, da je kljub popolni sublimnosti literarne umetnine ključnega pomena njen estetski učinek (*aesthesis* – čutno) ter poudarjanje, da je (vsa) literatura (predvsem ali celo samo) spretno oblikovanje in posredovanje zgodb in (sleherno) literarno delo samo zgodba, vendarle povezano tudi s podtalnim spopadom med mediji ali, še natančneje, producenti različnih medijev, v katerem skušajo producenti novih medijev omajati ali celo izničiti domnevno hegemonijo tako arhaičnega medija, kot je za njih knjiga. In da ne bo pomote, ne gre za teorijo zarote, temveč za domnevo

o kapitalizmu in globalizaciji skladnem spopadu za trg. Literatura, zlasti, če jo omejimo na zgodbo in jo tudi drugače prilagodimo normativom množične kulture, ima in bo imela še vedno dovolj “potrošnikov”, da bo zanimiva za lastnike novih medijev; še posebej če bodo hkrati poskrbeli, da bo “potrošnja” literature obdržala avro elitnosti.

Za literaturo in obstanek knjige je nevarna ravno omejitev literature na zgolj zgodbo, ki jo vsiljujejo novi mediji in apologeti teh medijev in potrošništva kot pritiska trga na literaturo. Kajti gre za zahtevo, naj se literatura, če in dokler še prihaja na trg v obliki knjige, podredi zahtevam trga (moda, zahteve založnikov, naj avtorji pišejo to, kar trg “zahteva” ipd.) in naj se odpove svojim doslej bistvenim značilnostim oziroma naj avtor ne zapleta in ne otežuje možnosti komunikacije z nepotrebniimi (estetskimi in sporočilnimi/pomenskimi) pridatki, kajti samo “zgolj zgodbo” je mogoče enakovredno posredovati z uporabo katerega koli medija.

Vprašanje prihodnosti človeka

Odgovor na vse razmisleke je vedno znova: knjiga bo preživela! Argumentov za to vero je veliko. Od izrazito čustvenih, da je branje knjig najprijetnejši, človeku najprikladnejši način porabe časa, ker omogoča sprostitev in ima vrsto pozitivnih posledic za razvoj bralčeve osebnosti in njegovih zmožnosti, ker širi in pogloblja njegovo zmožnost domišljije in ustvarjalnosti, ga usposablja, da se lažje spopada s preizkušnjami v vsakdanjem življenju, ker ima, čeprav samo “kakor stvarno” oziroma “virtualno”, pa vendar izkušnjo, in ker je spoznal in celo premislil različne situacije, ki se mu lahko v življenju zgodijo (katarza). Skratka, eden od razlogov za vero, da bo knjiga preživela konkurenco novih medijev, je dejstvo, da knjiga zahteva od bralca zmožnosti in spretnosti, ki mu dajejo občutek posebne vrednosti in prednosti pred tistimi, ki niso zmožni branja. Branje zahteva napor, vendar je ta napor blagodejen in (morda celo podzavestno) vpliva na bralčevo samozavest.

Knjiga zato lahko preživi prav zaradi novih medijev in značilnosti komunikacije, ki jo le-ti omogočajo, kot oblika odpora proti navidezni demokratičnosti, v bistvu povprečnosti, ki jo vsiljujejo novi mediji. Po eni strani novi mediji, pri čemer je ključnega pomena internet, še pomembnejše pa bodo mreže, ki se bodo razvile na osnovi interneta, omogočajo nove možnosti objavljanja literarnih del (bralniki, lastne spletne strani, blogi ipd.), po drugi strani pa izenačujejo vse, kar je objavljeno, in tako izničujejo pomen estetske vrednosti. Zahtevnejši bralec prej ali slej začne zavračati tovrstno ponudbo in sitnosti, ki jih ima z iskanjem vsebin,

podanih na ustrezni estetski, vsebinski, oblikovni ravni, in se vrne h knjigi. A koliko bo takšnih bralcev? Internet bralce zelo hitro “prevzgaja”.

Pomembno pri tem je prav to, da knjiga zahteva napor, četudi prijeten, ki daje bralcu možnost občutenja lastnih zmožnosti, ki predstavljajo presežek glede na zmožnosti, potrebne za vsakdanje življenje. Branje (dobre) knjige zahteva angažma številnih zmožnosti (zmožnost predstavljanja in vizualizacije še tako zapletenih in še tako dobro opisanih stanj in situacij, sposobnost premisleka in analize različnih situacij, zapletov, idej, sposobnost sočut(en)ja itd.). Po eni strani je branje prijetno in tudi predstava o branju v gugalniku pred kaminom ali v kakšnem drugem udobnem položaju je blaga in prijetna, po drugi strani branje zahteva osredotočenost in tvorbo lastnih predstav različnih okolij, oseb, razmerij med njimi in njihovih idej ob avtorjevih opisih. To soustvarjanje zahteva ustvarjalnost, skoraj enakovredno ustvarjalnosti pisateljev in pesnikov. Vse te sposobnosti bralca navdajajo s samozavestjo; ne glede na to, da je morda v mnogo primerih branje res beg iz resničnosti, kar samo po sebi ne zmanjšuje pomena bralčevih zmožnosti. S tega vidika knjiga lahko obstane in ostane pomembna, ker vse to omogoča bolj kot kateri koli drugi medij.

Vendar novi mediji, pravzaprav kapital (“trg”), s svojim pritiskom že učinkujejo na književnost in razumevanje literature. Vse glasnejše so zahteve po “demokratiziranju” kulture v celoti, kar se (tudi v Sloveniji) kaže v zahtevah, naj država več sofinancira množično kulturo, ki jo “troši” več “potrošnikov”, kot t. i. elitno kulturo. Mnogim “bralcem” knjigo in klasične časopise že nadomeščajo blogi in spletne “novice”, pri čemer zagovorniki teh novih žanrov poudarjajo “nerodnost” knjig in zlasti časopisov iz papirja, ki jih je naporno brati in potem še skrbeti za njihovo odlaganje (ločevanje odpadkov) ipd. Vse več je avtorjev, ki sprejemajo “praktičnost” objavljanja literature na svetovnem spletu, zlasti znotraj mrež, v katere se vključujejo, kar omogoča tudi odziv bralcev kot novo kakovost v komunikaciji itd. Vse to priča, da se literatura že seli v neknjižne oblike in načine posredovanja od avtorja do “bralca”; ne vemo pa še, kaj to pomeni zanjo. Gre za vprašanje, ali se pod vplivom novih medijev (ne) spreminja ključni “kanal” človekovega dožemanja in razumevanja sveta oziroma, kot menijo nekateri, ali (spet) prevzema glavno vlogo v tem procesu gledanje in dožemanje vizualnih informacij ter sporočil? In spet se moramo vprašati, ali je bilo in koliko je bilo ustno slovstvo za človeka enako pomembno, kot je bila po izumu tiska literatura (književnost)? Vemo, da je bilo pomembno, saj je ravno tako imelo družbotvorno vlogo, a bilo je drugačno in tudi družba/skupnost, ki jo je utemeljevalo, je bila drugačna; kot bo drugačna družba, ki jo vzpostavljajo novi mediji.

Za knjigo oziroma literaturo, ki izhaja v knjigah, je izredno pomemben odnos do preteklosti/zgodovine in sedanjosti. Človek je izumil pisavo iz pragmatičnih razlogov, za zapis besednih umetnin pa jo je začel uporabljati ne samo zato, da bi nekaj sporočil nekemu, ki ni bil zraven ali se bo šele rodil, temveč zato, da bi zapisal, ohranil spomin na pretekla in sočasna dejstva (resnico) v tako rekoč nespremenljivi obliki. Ustno slovstvo je praviloma ravno tako govorilo o preteklosti, vendar jo je največkrat razlagalo kot mit, legendo ali pravljico. Literatura, ki izhaja v obliki tiskanih knjig, velikokrat sočasno z dogodki, ki jih opisuje, v bistvu tekmuje z zgodovino kot znanstveno disciplino v tekmi za resnico. Za obstoj knjige je ključnega pomena naš odnos do preteklosti. Če se spremeni ta odnos, bo to še razlog več za drugačen odnos do knjige. Pojav in vpliv novih medijev že vplivata na naš odnos do preteklosti v tem pogledu. V šolah se že spreminja način poučevanja zgodovine in pogled na zgodovino in tudi literature šola, kot se zdi, ne obravnava več toliko kot pričevanje o preteklosti in procesu razvoja civilizacije, temveč bolj kot posamezne “zgodbe”.

Če upoštevamo odnos do preteklosti, prej ali slej uvidimo, da ima knjiga za razliko od novejših (novih) medijev posebne vrste socialno funkcijo, ki je zelo pomembna. Knjiga je trajen zapis preteklih dejstev, pri čemer s tega vidika ni pomembno, ali gre za izmišljeno zgodbo ali opis resničnih dogodkov; nastala je z željo po ohranitvi sporočila v izvorni obliki in po prenosu sporočila prihodnjim bralcem, zato deluje povezovalno. Knjiga ima tako rekoč vgrajeno težnjo po povezovanju in komunikaciji v času in ne glede na čas in tako rekoč vceplja bralcu občutek za zgodovino, za tek časa in hkrati za kontinuiteto in neprekinjeno zvezo med preteklostjo, bralčevo sedanjostjo in prihodnostjo. Zapisi v novih medijih (elektronskih) so prej ali slej podvrženi možnosti manipulacije in posegov vanje in že delujejo fluidno ter začasno; s pritiskom na gumb izginejo, četudi jih je mogoče priklicati nazaj. Seveda ima tudi minljivost in hipnost svoj čar, tako kot v gledališču, pri čemer je tam v ospredju neposrednost stika z igralcem. Knjiga temelji na težnji po preseganju časa in želi s svojo trajnostjo in dokončnostjo povezati preteklost, sedanjost in prihodnost. Knjiga izhaja iz vedenja o razvoju in spoznanja, da bo prihodnost drugačna od sedanjosti, ki je drugačna od preteklosti, vendar želi trajno sporočati v trenutku nastanka dognano resnico, ki jo predstavlja “kakor stvarnost” literarne umetnine; “kakor stvarnost” tudi zato, ker je z vidika sčasoma nenehno spreminjajoče se stvarnosti že ob nastanku kot “posnetek” stvarnosti neresnična, četudi izgovarja še tako zavezujočo resnico.

A vse doslej povedano še ni dokončno odločilno. Zdi se, da je treba odgovor na vprašanje, ali knjiga v svoji tradicionalni obliki lahko preživi

konkurenco novih medijev in novih vrst "umetnosti", nastanek katerih priklicujejo novi mediji, iskati v razmisleku, kaj bralcu omogoča in kaj od bralca zahteva knjiga ter kaj mu omogočajo novi mediji in nove umetnosti, česar mu knjiga ne more nuditi. Rekli smo, da je branje naporna dejavnost in da veliko ljudi tega napora ne zmore, zato ne uživa ob branju (R. Barthes bi rekel: "Ne uživa v tekstu."). Gre za užitek, ki je naporen in zahteva svojevrstni angažma, ki ga celo večina ljudi ne zmore, ne želi in ga celo odklanja, češ čemu je to potrebno, če je resnica in če so najrazličnejše senzacije, ki zadovoljujejo človekova čustva, potrebe po vznurjanju ipd., dosegljive na veliko lažje načine. Gre za to, da mora bralec aktivirati številne svoje zmožnosti in spodbuditi lastno domišljijo k soustvarjanju. Novi mediji pa mu ponujajo veliko lažje poti do vsaj na videz enakovrednih učinkov in dosežkov.

Za knjigo, kakor jo razumemo v tem spisu, sta potemtakem ob vsem drugem pomembna zlasti domišljija oziroma potreba ali želja po dejavnosti domišljije in aktivni odnos do preteklosti oziroma zgodovine (težnja po vedenju). V bistvu ta dva pojava pogojujeta drug drugega in se vzajemno spodbujata. Naše zanimanje za preteklost napaja domišljija s pomočjo zapisanega spomina. S pojavom novih medijev pa se tudi naš odnos do preteklosti spreminja. Film spreminja zgodovino v zgodbice, znotraj katerih je vse jasno in skoraj ni prostora za domišljijo. Televizija nas je dokončno odtegnila razmislekom in zanimanju za zgodovino/preteklost in nas pita s sedanostjo, zlasti z domnevno sedanostjo, ki jo ustvarja sama v skladu z interesi lastnikov (kapitala) ali politike, ki jo nadzorujejo in ji ukazujejo. Predvsem pa omogoča udobje. Vse je na dlani. Napor ni potreben.

Kdo danes še oblikuje lastno knjižnico? Ljudje, ki živijo v preteklosti? Večina se sprašuje, ali ima še smisel kupovati knjige! Tako ali tako ni mogoče kupiti vseh in na koncu se vedno zdi, da ravno najpomembnejših, torej tistih, o katerih se največ govori, nismo kupili! Knjige še kupujejo in si oblikujejo knjižne zbirke vse bolj le še zbiralci ali ljudje, ki izstopajo iz svojega časa in sveta v katerem živijo, da bi si omogočili potrebni odmik za boljši vpogled.

Gre za vprašanje prihodnosti človeka kot vrste: ali se bo človek še naprej razvijal kot celovito bitje ali bo popustil razmahu tehnologij in se pustil zapeljati in podrediti tehnologiji, ki jo sam razvija (genske manipulacije, prilagajanje zahtevam novih tehnologij), pri čemer si sam prizadeva ne več spodbujati, temveč obvladovati in usmerjati lastno domišljijo, lastno spoznavanje resnice, čustvovanje in duhovno življenje. Knjiga oziroma branje povečini deluje na človekovega duha osvobajajoče (širi obzorja, kot radi rečemo), novi mediji kot orodje globaliziranega kapitala največkrat

ožijo obzorja duha in ga usmerjajo v novo suženjstvo. Knjiga je v tem pogledu ključnega pomena, ker je odločilno povezana z zmožnostjo domišljije (avtorja in bralca), domišljija pa je medij svobode in preseganja končnosti znotraj človeških razsežnosti. Človek lahko ustvari razmere, ko bo lahko bistveno vplival na svojo končnost (manipulacije z geni, presa-
janje organov, povezovanje in podaljševanje zavesti z umetno inteligenco, ampak to pomeni prehod v neko drugo razsežnost, onkraj biologije, in konec človeštva, o čemer govori tudi Fukuyama v knjigi *Konec človeštva*, Učila international, 2006). Človek bi tako izstopil iz stiske, o kateri piše Eugen Fink, vendar bi s tem tudi izgubil prav to, kar ga po Finkovem mnenju določa kot človeka v razmerju in primerjavi z bogom, drugimi živimi bitji in tudi v primerjavi z umetno inteligenco. Knjiga ni edini branik pred globalizacijo te vrste, je pa eden najpomembnejših. Tu se vračamo k razmisleku Aleša Debeljaka in že omenjenim kategorijam, kot je domišljija, ki bralcu omogoča prestop v vzporedno stvarnost literarnega dela, pri čemer je knjiga pomembna zato, ker je sama po sebi tako zelo oddaljena od te vzporedne stvarnosti, da ta prestop zahteva resnični napor domišljije. Dialog, ki ga ni mogoče vzpostaviti brez ustrezne doze strpnosti in – kot rečeno – brez sposobnosti sočut(en)ja in sodoživljanja tega, kar čuti ali doživlja lik iz literarnega dela ali avtor (pesnik na primer) – in tu smo pri starodavni katarzi. Vsi ti pojmi skupaj predstavljajo doživetje, ki ga je mogoče imenovati katarza.

Zavestno se bomo morali odločiti za ohranitev knjige. Knjiga je paradigma civilizacije, v kateri živimo. Če torej želimo zagotoviti obstanek te (humanistične) civilizacije, moramo zagotoviti obstoj knjige. Knjiga ima v tem primeru osrednjo vlogo, ne kot edini pogoj, temveč kot paradigma. V nasprotnem primeru bomo prestopili mejo te civilizacije in se odpravili na pot v neznano, novo, drugačno, v še neznanem pomenu besede “nečloveško” civilizacijo, prehod v katero nakazujejo nove, umetne oblike življenja, prizadevanja za preseganje smrtnosti (končnosti duha) in cepljenje naravne in umetne inteligence, ki bo hočeš nočeš zahtevalo popoln nadzor in tudi ukinitvev pojma svobode. Nobene potrebe ni, da bi se takšne prihodnosti bali, pomembnejše je vprašanje, ali se nam ključna pridobitev obstoječe civilizacije, svoboda duha, kot srž človeškosti zdi dovolj pomembna, da bi jo želeli ohraniti, ne da bi nasprotovali razvoju?